

Farkas András

Mi a baj a pedagógiával?

Emlékezés Zsolnai Józsefre

Dr. Zsolnai József tudományos pályája rendkívül szerteágazó volt. A névkutatás, a nevelői beszédkultúra vizsgálata, a felsőoktatás, így a tanítóképzés pedagógiája, a nevéhez kapcsolódó alternatív pedagógiai programok: az anyanyelv-tanítási kísérlet (nyelvi, irodalmi és kommunikációs nevelési program), valamint az érték közvetítő és képességfejlesztő iskola modellje és kísérleti iskolája, tudománypedagógiai programja jelzik többek közt a kutatói pálya sokszínűségét. Számtalan intézmény oktatójaként, igazgatójaként, fejlesztő programok szakmai irányítójaként a köz- és felsőoktatás minőségi megújításáért dolgozott. A szerző egy 1985-ben megjelent könyv talán máig érvényes problémafelvetéseivel mutatja be Zsolnai József oktatás és pedagógia iránti elkötelezettségét.

A párbeszéd formában feldolgozott, a pedagógiát, mint ismeretrendszert és mint társadalmi alrendszert egyszerre jellemző, kritizáló „pillanatfelvétel” huszonhat év távlatából több elemében ma is hiteles és valós. Az olvasó számára meglepetést okozhat, hogy a köz- és felsőoktatást, a pedagógusképzést napjainkban hasonló kérdések és problémák terhelik, mint 1985-ben: „Oktatási rendszerünk működésében egyfajta ciklikusságot fedezhetünk föl. Időről időre központilag fölülvizsgálják a tanterveket és tananyagrendszereket, és »nagy« tartalmi reformokat határoznak el, vezetnek be. Azután néhány év múlva kezdődik minden elölről.”¹

„TUDOMÁNY-E A PEDAGÓGIA?”

Ebben a dialógusban a szerzőpáros a pedagógiáról, mint nem kellően fejlett tudományról beszélget. E kérdéskörrel Zsolnai József későbbi munkáiban is találkozunk, itt viszont a műfaj jellemzőiből, illetve a közérthetőség szándékából fakadóan egyszerűen fogalmazza meg az egzaktitás és ellenőrizhetőség kritériumait, mint a tudományosság két legfontosabb jellemzőjét. A szerzők az írott pedagógia „alulfejlettségének” okait egyrészt az ideológiai és oktatáspolitikai elvárásoknak való megfelelésben, másrészt a pedagógiának a gyakorlatot rosszul befolyásoló jellegében fogalmazták meg. Azt, hogy az írott peda-

¹ Zsolnai József - Zsolnai László: Mi a baj a pedagógiával? Budapest, Tankönyvkiadó, 1985, 115.

gógia és a praxis milyen távol is kerülhet egymástól, ma is tapasztalhatjuk. A pedagógiai folyamatok, hatások „lappangási ideje évtizedekben mérhető az oktatási területen... Vannak tehát hosszú távú, láthatatlan hatások és következmények.”²

A szerzők az angolszász hatás nyomán az ún. konstruktív pedagógia érvényességét fejtegették a normatív, előíró pedagógiával szemben, mely a technológiai oldalt, a „hogyan lehet megoldani, s milyen eredményeket hoz?” kérdéseket helyezte előtérbe. Az 1980-as években elinduló alternativitás, a különféle pedagógiai módszerek, irányvonalak közötti választás szabadsága napjainkban már adott, megvalósulni látszik tehát a szerzők által emlegetett pluralizmus. A probléma azonban régi: ki és mi alapján tudja eldönteni, hogy „van-e jó és rossz pedagógia.”³ Több tényezőtől függ, hogy egy adott intézményben melyik módszertanra, reformpedagógiai, vagy alternatív pedagógiai alapokon nyugvó programra, tankönyvre esik a pedagógusok választása. A szerzők véleménye szerint a szülők nem szakemberek, nehezen vagy egyáltalán nem tudják megítélni a követendő irányokat általában sem, illetve gyermekük vonatkozásában sem. Így az oktatási piac csak részben szelektál. Ehhez tudományos módszertan alkalmazására lenne szükség. „Jó pedagógia az, amelyik érvényes és fejlesztő.”⁴ „A pedagógia alaptevékenysége a fejlesztés”⁵, mely a tanulók értékvilágának tudatos, pozitív befolyásolása. Zsolnai József számára a hitelesség egyik kritériuma a professzionális felkészültségű pedagógus.

A pedagógiai tapasztalat nem nélkülözhető, ugyanakkor a pedagógiai gyakorlatban a tanulóra, mint kliensre történő „figyelés”, a diákoknak a tanulási folyamatokba történő valódi bevonása nem valósult meg. A megfogalmazottak alapján ez többek között a motiváció felkeltését, a célok felmutatását, az ellenőrzésbe és értékelésbe történő bevonását (önellenőrzés), a fejlesztés egyénre alakítását jelentené. Viszont továbbra is egy aszimmetrikus, egymástól távolodó kapcsolat jellemzi a pedagógiai alapviszony értéket befogadó és értéket közvetítő oldalait.

„ÜRES EMBERESZMÉNY, TORZ EMBERKÉP”

Ebben, valamint és a „Mely értéket?” címet viselő párbeszédben azok a pedagógus szerepekben bekövetkezett átalakulások kerülnek előtérbe, melyek az oktatási dokumentumok szemléletében igen, a pedagógiai praxisban kevésbé jutottak érvényre. A téma a „tudóska” emberkép. A szerzők szerint a pedagógusok által közvetített kész ismeretek tömege kerül átadásra a tantárgyakra szabdalt világban, háttérbe szorítva az esztétikumot, művészetet, etikumot és a manualitást. „A gyerekek mindent, mint kész eredményt kapnak kézhez, az nem kérdés, hogyan jöhetett rá erre valaki.”⁶ „Testileg elkényelmesedett társadalomban élünk. A

2 Uo. 17.

3 Uo. 20.

4 Uo. 20.

5 Uo. 29.

6 Uo. 39.

testnevelés és sportolás nem népszerű manapság.”⁷ Napjainkra a ’80-as évek közepéhez képest talán javult az intellektuális és testi nevelés aránya, de időről időre visszatérő téma maradt (lásd a mindennapos testnevelésről folyó diskurzust). A művészeti nevelés értéke, társadalmi megbecsültsége ugyanakkor szinte megsemmisült, pedig az alkotás az egyén létének előfeltétele. „A művészeti nevelés nálunk igen csökevényes, és ezen belül is a vizualitás nagyon megnyomorított.”⁸ Az alaptanterv és kerettantervek oldalain ma már megtalálhatók többek között a tánc és dráma, az egészséges és környezettudatos életmód, az európai gondolkodásmód ismeretrendszerei. Mi az, ami nem változott? „Az étel, amit a gyerekek kapnak, kevés és ehetetlen!”⁹

Érdeemes kiemelni a könyvben megfogalmazott értékeket, s összevetni a mai iskolai gyakorlatban való megjelenésükkel. A tantervi szemlélet azóta jelentősen megváltozott, a tartalom-alapú megközelítés helyett a hangsúly a kompetenciák kialakítására, a képességfejlesztésre tevődött át. A következő megállapítások érvényességén érdemes elgondolkodni:

- „... iskolánk elképesztő mértékben Európa-centrikus. A Távol-Kelet kultúrájáról, történetéről, nyelveiről alig esik szó.”¹⁰ „A jelenkori európai kultúra a természettel szembeni kíméletlen agresszivitást közvetíti. ...Ez a természetszemlélet vezetett — a modern technológia és a modern közgazdaságtan áttételével — a mai világméretű ökológiai válsághoz,az ökológiai orientáció ősidők óta a Távol-Kelet sajátja.”¹¹
- „A gyermekek természetismerete hihetetlenül gyér és torz. Nem tudják megkülönböztetni sokan a „liliomot a gyöngyvirágtól. ... Az élő természettel való közvetlen kapcsolat újrakialakítása nélkülözhetetlen.”¹²
- „Vannak további, nagyon fontos értékelsajátító tevékenységek is. A műalkotások előadói reprodukálása például. Nemcsak olvasni, szavalni is kell Ady verseit. Ugyanígy a zenében, énekelni, hangszeren megszólaltatni darabokat.”¹³
- „Az értékelsajátítás igazi gyakorló pályája az alkotás, ami értékek (újra)teremtését jelenti.”¹⁴

7 Uo. 40.

8 Uo. 41.

9 Uo. 42.

10 Uo. 49.

11 Uo. 51-52.

12 Uo. 52.

13 Uo. 54.o.

14 Uo. 55.

„FEJLESZTÉSTŐL A TANULÁSIG”

E fejezetben a szerzők a pedagógiai alaptevékenység elemeiről beszélgetnek, felidézve és elvetve a tanulásirányításként (kibernetikai paradigma) értelmezett tanítást. Egyetérthetünk azzal a gondolattal, hogy „A gyerek élő és tudatos rendszer, nem lehet a szigorú értelmében kívülről irányítani.”¹⁵ A másik központi gondolat a tanulás fogalmi értelmezése. Zsolnai József véleménye szerint a pedagógiai gyakorlat az ismeretek elsajátítását és tevékenységek végzését érti tanuláson, ugyanakkor e fogalmat ő állapotváltozásként definiálta, mely értelmezésbe a magatartás, szorongás, vagy akár a szeretet tanulása is beletartozik. „A tanulás egységes folyamat. Mindig az egész személy érintett benne. ...A tanulás ... a személy sokdimenziós állapotváltozása.”¹⁶

„A PEDAGÓGUS”

Ez a dialógus azokat a képességeket és attitűdöket járja körül, melyeknek minden, emberekkel foglalkozó szakmában jelen kell lenniük. A gyerekszeretet mellett a szervezés, tervezés képességét, a korábban el nem ismert döntéshozatal és vezetés képességét emelik ki a szerzők. Mindezekon kívül „a pedagógusnak tudnia kell csinálni azt a szakmát, amit tanít. Ez teljesül például a művésztanárok (képzőművészek, zenészek) esetében.”¹⁷ A szerzők súlyos kritikát fogalmaznak meg: „átlagpedagógus pedagógiai tudása a mindennapiság szintjén mozog, szakmai tudásuk pedig kimerül azoknak a tankönyveknek az ismeretében, amit éppen tanítanak”¹⁸ E dialógusnak a pedagógus attitűdökre, illetve egy pedagógus etikai kódex lehetséges pontjaira vonatkozó részei „kötelező olvasmányként” szerepelhetnének a pedagógusjelöltek körében. Néhány gondolat ezek közül:

- „A pedagógusszakmát megpróbálták — Gárdonyi nyomán — összefüggésbe hozni, attitűd tekintetében a magyarságtudat, a nemzettudat ápolásával, a haza sorsa iránti elkötelezettséggel. Ez az attitűd mára már jórészt kiveszett...”¹⁹
- „A gyerek szükségleteit kellene tekinteni, távlataihoz, perspektíváihoz kellene igazodni!”²⁰
- „Kevés pedagógus keresi magában a hibát, ... a fejleszthetőségben alig hisznek, öröklésre hivatkoznak, meg a családi háttérre.”²¹

15 Uo. 58.

16 Uo. 68.

17 Uo. 73.

18 Uo. 73.

19 Uo. 73.

20 Uo. 73.

21 Uo. 75.

Zsolnai József előadásában, munkáiban gyakran beszélt a „pedagógiai műhibákról”. Egy olyan etikai kódex szükségességét hirdette, melynek lényege a számonkérhetőség. Néhány kiindulási pont a kódex lehetséges tartalmához:

- „... tanítvánnyal szembeni tolerancia,
- ... a tanítvány jövőjével való törődés. Ez nem azonos a pályaválasztásra való fölkészítéssel, hanem a gyerek személyes emberi jövőjével való távlatos gondolkodás.
- *Pedagógiai nagyvonalúság... , konfliktushelyzetekben a pedagógusnak tudnia kell egyoldalú engedményeket, önzetlen lépéseket hoznia.*
- *Az őszinteség...*
- *Pedagógus hatásának végső forrása szerintem a hitelesség, az autentikusság. ... Mitől lesz valaki hiteles? Például attól, hogy egészséges ember, ép mentálhigiénésen, nincsenek személyiségzavarai. A hitelesség másik összetevője a fölkészültség, a naprakész, biztos szaktudás.*
- *Az eredetiség, a kreatív közelítés további összetevője a pedagógus hitelességének. ... A hiteles autentikus pedagógus, ...egyéniesség és értékelkötelezett.... Ha nem vagy az, a gyerekek kíméletlenül kiszektálnak. A gyerekeket nem lehet becsapni!”²²*

A pedagógusok iránti elvárások napjainkra jelentősen bővültek. A társadalom egy mindent megoldani és kezelni képes közalkalmazottat képzel el az iskolában. Olyan pedagógust, aki sok esetben pótolja a szülők nevelő szerepét, kezelni tudja a társadalomban megjelenő, az iskolára vetülő konfliktusokat, aki megoldásválaszokat ad a drogkérdéstől a szexualitáson át, az egészséges és környezettudatos életmódon keresztül a nemzeti és európai gondolkodással kapcsolatos kérdésekre egyaránt. Tetten érhető tehát a pedagógusok szerepében a változás: a 20. századi „tudós tanár” személye — aki jellemzően a közép- és felsőoktatásban komoly társadalmi ranggal bírt (akár Nobel-díjasokat nevelt) —, a 21. században háttérbe szorult, s helyét inkább egy problémamegoldó tanár vette át. Ez nem jelenti azt, hogy a szaktudás már nem számít, de a bonyolultabbá váló társadalmi viszonyok miatt elsősorban a hétköznapi életre történő felkészítés, a praktikus, gyakorlatban azonnal alkalmazható tudás közvetítése került előtérbe. Ezen kívül talán hangsúlyosabbá vált a tanár személyisége, egyénisége is, különösen a tanulási motívumok kialakításában.

„A NEVELŐK NEVELTSÉGE”

Ebben a beszélgetésben a pedagógusképzés és –továbbképzés rendszerét elemzik a szerzők. A pedagógusok szakmaiságáról leírtak háttérben a képzési rendszer problémái húzódnak meg. A szerzők a következőket emelték ki kritikaként:

²² Uo. 77–80.

- „A három nagy tantárgycsoport... között a pedagógiai tárgyak mindig az utolsók, leghátul kullognak. ... A hallgatók sokkal többre becsülik a szaktanszékeket, mint a pedagógiaiakat, és magukat titokban kis matematikusnak, kis biológusnak, kis nyelvésznek hiszik.”²³
- „... a pedagógiai tárgyak szinte mind ismeretcentrikusak. Nem a pedagógiai képességek kialakítása áll a középpontban.”²⁴
- „A pedagógusképzés hallgatóképe a »tudóska«.”²⁵
- „... a pedagógusjelöltek gyermek- és ifjúságszemlélete nem reális. A hallgatók kontaktusa a pedagógiai valósággal meglehetősen gyér...”²⁶
- „... a magyar oktatási intézményeknek, így a pedagógusképző intézeteknek is világszínvonalon kell(ene) dolgozniuk, vagy legalábbis ezt az igényszintet támaszthatjuk velük szemben.”²⁷
- „Pedagógusnak az jelentkezik — sommásan szólva —, aki máshová nem jó”²⁸
- „A legszörnyűbb a mai pedagógusképzési rendszerben, hogy sem a tanárokról, sem pedig a hallgatókról nem derül ki..., hogy jók, közepesek, vagy gyengék lennének-e egy jól szelektáló, kemény, valóságos mércét alkalmazó oktatási rendszerben.”²⁹

„ISKOLAGYÁR”

A kötet talán egyetlen, mára legkevésbé érvényes fejezete ez a dialógus, hiszen a nyolcvanas évek közepére jellemző hatalmas tanulói létszámok napjainkra eltűntek. A „működés” viszont nem változott: „A tanárok óráról órára egymásnak adják a kilincset, vagy a gyerekeket vándoroltatják egyik osztályteremből a másikba. ... A kis falusi iskolák, mint szervezetek sokkal ember-, illetve gyerekléptékűbbek.”³⁰

Érdemes tovább idézni Zsolnai László közgazdász gondolatait, hisz bennük a mai iskolai gyakorlat alapvető problémáira ismerhetünk rá: „A rutinszerű, sorozatgyártó pedagógiában az a szörnyű, hogy két részre osztja a gyerekeket. Jól szocializált, előnyös kulturális helyzetű gyerekekre és rosszul szocializált, hátrányos helyzetű gyerekekre. ... a második csoport gyerekeivel rutinszerűen nemigen lehet foglalkozni, állandó problémát jelentenek a pedagógusoknak.”³¹

Az ún. korrekciós osztályok, melyek e hátrányos helyzetű gyerekek differenciált fejlesztését, felzárkóztatását végezték, megszűntek. Ugyanakkor napjaink iskolájára az integrációs törekvések ellenére is látens módon jellemző az elkülönülés. A könyv írásakor még nem

23 81-82.o.

24 81.o.

25 82.o.

26 82.o.

27 84.o.

28 85.o.

29 85.o.

30 87.o.

31 Uo. 87-88.

érvényesülő szabad iskolaválasztás a '90-es évektől napi gyakorlat lett, melyet egyrészt a rendszerváltás vívmányának, másrészt többen a szelekció és szegregáció kialakulásának okaként értelmeznek. 2006-ban az oktatásirányítás szakemberei a körzetesítés kötelező érvényű visszaállítását tűzték napirendre az elkülönülés megakadályozása érdekében. Az integráció, az ingergazdag környezet biztosítása elsőrendű pedagógiai célként jelent meg. 2007-től a törvényi háttér is is biztosítékot jelent e folyamat szigorú szabályozására.

Az iskolai tevékenységek szétforgácsoltsága — a tanulók és tanárok vonatkozásában egyaránt — megfigyelhető jelenség ma is. „Minél nagyobb valaki, annál több tanár tanítja, az órák nagy időkihagyásokkal követik egymást az egyes tárgyakból.”³² A szerzők kritikával illetik többek között az iskolai szervezetet, amiért számtalan nem pedagógiai tartalmú látzattévékenységet valósít meg. Még az órarend összeállításában is elsősorban a tanárok szempontjai hangsúlyosak, nem a tanulóké. A szerzők hiányolják a diákok komoly és szakszerű teljesítmény-ellenőrzését, valamint azokat a pedagógiai kisegítőket, akikre rutinfeladatokat lehetne bízni. Szorgalmazzák a tanárok együttműködését egy tanulócsoporthoz fejlesztése érdekében, továbbá a kicsi, emberléptékű iskolai szervezeteket tartják ideálisnak.

„SZÜLŐ ÉS GYERMEK”

A mai családok nevelési gyakorlatával foglalkozik ez a fejezet. Egyetérthetünk azzal, hogy a család fogyasztói szervezet, kevesen törődnek a gyerekek jelenével és jövőjével. A nevelés minden vonatkozása a szülők számára természetes módon az iskolára hárul. A helyzet vélhetően még rosszabb ezen a területen, mint a '80-as években. Már akkor előre látható volt, hogy 2000 után a „nincs család”, illetve a „széthulló család” modellje egyre általánosabb lesz? Néhány akkori megállapítás a szülőkről:

- „... a szabad nevelés igen kényelmes, ugyanis nem kell különösebben törődni a gyerekekkel.”³³
- „Ki kell mondani, ma a szülői ház pedagógiailag nagymértékben inkompetens.”³⁴
- „Nem csoda, ha az ország népessége az utóbbi években fogy! Azt hiszem, mindenképp szükség van valamilyen családalapítási és gyereknevelési hitelmechanizmusra Magyarországon itt és most.”³⁵
- „A gyereklét alapproblémáját abban látom pedagógiai szempontból, hogy míg a családban... szabad nevelés folyik, addig az iskolában eléggé... tekintélyelvű-korlátozó pedagógia uralkodik. ... A gyerek, illetve a serdülő és az ifjú jól megtanulja, hogy milyen szerep szerint kell élnie otthon és az iskolában. ... Az eredmény az, hogy a fiatalok jó része szembefordul mind az iskolával, mind pedig a családjával. ... Az isko-

32 Uo. 88.

33 Uo. 95.

34 Uo. 96.

35 Uo. 96.

lával azért fordulnak szembe a fiatalok, mert ott állandóan kényszertevékenységeket kell végezniük, el vannak nyomva a szükségleteik, hiteltelen tanárok tanítják őket, dögunalmas számukra az egész!”³⁶

- „... a fiatalnak sokszor nincs lényegi köze a családnak és szüleihez. ... A szülők sok helyen pénzzel próbálják magukhoz édesgetni a fiatalokat. További elszakadásra készítő ok az, hogy a családok nagy része semmilyen kulturális életet nem él. Legföljebb a TV-t nézik... A családban egyszerűen nem érdemes ott lennie a fiatalnak.”³⁷

„A TÁRSADALOM PEDAGOGIZÁLÁSA”

A szerzőpáros ebben a beszélgetésben a nyitott iskola gondolatát veti fel, mely a „*tanulókat akarja kivinni a társadalomba.*”³⁸ Valójában ez a társadalom bevonulását jelenti az iskola világába. A reformpedagógiai mozgalmak törekvései, talán Dewey iskolamodellje juthat eszünkbe, aki az oktatásban a pedagógiai, pszichológiai és társadalmi aspektusok együttes érvényesülését fogalmazta meg. A cselekvés középpontba állítását, az aktív közösségi életet, valamint az iskola természeti és társadalmi környezetével való állandó kölcsönhatást fejtette ki több munkájában is már az 1890-es évek végén³⁹. Az iskola társadalom felé való nyitását segíthetik a szülők szakmai erőforrásai, a vállalatok, a különféle szervezetek, melyek a valóságos életbe nyújthatnak bepillantást, hisz „*a pedagógia mégis az egész társadalom ügye.*”⁴⁰

ÖSSZEZÉS

Zsolnai József és Zsolnai László szokatlan formában, közérthető nyelven, sokféle témát érintve mutatta be a '80-as évek közepének pedagógiai valóságát. E gondolatok felidézésével a cél kettős volt. A dialógusok, illetve a könyv végén leírt tézisek által ismételtelen felvetni Zsolnai József pedagógiai gondolkodásának, értékvilágának néhány elemét, másrészt elgondolkodtatni azok napjainkra vonatkoztatott érvényességéről. Eltelt huszonhat év, s a kérdés továbbra is megválaszolatlan: mi a baj a pedagógiával?

36 Uo. 100.

37 Uo. 101.

38 Uo. 104.

39 Dewey (1897): *My Pedagogic Creed*. New York & Chicago: E. L. Kellogg
Dewey (1976): *A nevelés jellege és folyamata*. (Szerkesztette: Vág Ottó) Tankönyvkiadó, Bp.

40 Uo. 112.